

ARMENUHI DROST-ABGARJAN

DAS ARMENISCHE KULTURELLE ERBE IN DEUTSCHLAND UND SEINE SICHERUNG

Im Zuge der Vorbereitung, Durchführung und Nachbereitung der Ausstellungen zum 500. Jubiläum des armenischen Buchdrucks in Halle (Kunstforum) und Mainz (Gutenbergmuseum) 2012/2013 anhand der Buch- und Handschriftenbestände der deutschen Bibliotheken, die in Zusammenarbeit der Martin-Luther-Universität Halle (Seminar Christlicher Orient) und der Staatsbibliothek Berlin (Orientabteilung / Meliné Pehlivanian) realisiert wurde, entstand die Idee bzw. Anregung der Digitalisierung der armenischen Handschriften und Artefakte in Deutschland.

Die armenischen Handschriften in Deutschland wurden im Kontext des Akademienprojekts der Katalogisierung der orientalischen Handschriften in Deutschland (KOHD) durch Julius Aßfalg¹ katalogisiert. Dabei stütze er sich auf die früheren Beschreibungen der armenischen Manuskripte in Berlin (Königliche Bibliothek /Staatsbibliothek), München (Bayerische Staatsbibliothek) und Tübingen (Universitätsbibliothek) von Nikolaus Karamianz, Gregoris Kalemkiar, Franz Nikolaus Finck und Levon Gjandschezian².

Nach der Publikation von Aßfalg sind inzwischen mehr als 50 Jahre vergangen. Daher wurde auf Initiative des Armenologen und Slawisten Christian Hannick (Universität Würzburg) ein Korpus illuminiertes armenischer Handschriften in Deutschland ins Leben gerufen, der durch

---

¹ **Julius Assfalg:** *Armenische Handschriften*; Beschrieben von Julius Assfalg u. Joseph Molitor. Mit 2 Farbtaf. u. 4 Lichtdrucktaf.. - Wiesbaden : Steiner, 1962. - XVI, 158 S. 4" (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland ; 4)

² **Nicolaus Karamianz:** *Verzeichniss der Armenischen Handschriften* / Nicolaus Karamianz. - Berlin : Asher, 1888. - VIII, 88 S. : Ill., (5 Taf.). ; 4° (Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliotheken / hrsg. von d. Königl. Oberbibliothekar Geheimen Regierungsrath Dr. Pertz ; Bd. 10); *Majr, çucak hajerën dze řagraç = Haupt-Catalog der armenischen Handschriften* / Herausgegeben von der Wiener Mechitharisten Congregation [II.]: *Catalog der armenischen Handschriften in der k. Hof- u. Staatsbibliothek zu München* / **Gregoris Kalemkiar**. - Wien, 1892; *Systematisch-alphabetischer Hauptkatalog der Königlichen Universitäts-Bibliothek zu Tübingen* 13: *Verzeichnis der armenischen Handschriften* / **Franz Nikolaus Finck; Levon Gjandschezian**. - Tübingen, 1907. - VI, 276 S. Atlas zum Katalog der armenischen Handschriften = Veröffentlichungen // K. Universitätsbibliothek zu Tübingen.

den armenischen Kunsthistoriker Mikayel Arakelyan (Institut für Alte Handschriften Matenadaran / Jerewan) bearbeitet und im Rahmen des GWZO-Forschungsprojektes “Armenier in Wirtschaft und Kultur Ostmitteleuropas (14.-19. Jahrhundert)” an der Universität Leipzig Leipzig (Prof. Stefan Troebst / Dr. Bálint Kovács, Internationales und Interdisziplinäres Geisteswissenschaftliches Zentrum, Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas) auch auf Rumänien und Polen erweitert wurde.

Nach den Angaben des letzteren Vorhabens befinden sich ca. 340 armenische Handschriften in den deutschen Bibliotheken, verteilt auf 22 Orte (neben den größeren Sammlungen von Berlin, Tübingen und München, auch in Halle, Jena, Leipzig, Marburg, Nürnberg, Stuttgart, Wittenberg, Darmstadt, Erlangen, Fulda usw.). Etwa 20-30 Handschriften sind in den gedruckten Katalogen nicht erfasst. Das Projekt spezialisiert sich auf illuminierte Handschriften (ca. 120).

Um dieses Vorhaben weiter zu verfolgen und die armenischen Handschriften in Deutschland zu sichern, schlug der Wissenschafts- und Bildungsminister der Republik Armenien bei seinem vor kurzem erstatteten Besuch im Partnerland Sachsen-Anhalt (Magdeburg und Halle) im September 2014 vor, im Zusammenarbeit mit dem MESROP Zentrum für Armenische Studien ein Projekt der Digitalisierung der armenischen Handschriften in Deutschland zu starten, um nicht zuletzt die Bedeutung der hochentwickelten Buchkunst und Buchkultur Armeniens wieder in die Sichtweite des wissenschaftlichen Interesses bzw. der Wissenschaftspolitik Deutschlands zu rücken. Über die akute Notwendigkeit solch einer Initiative zeugt das Fehlen dieser alten Manuskriptkultur im Programm des “Zentrums für Forschung der Manuskriptkulturen in Asien, Afrika und Europa” an der Universität Hamburg, das sich mit arabischen, türkischen, indischen, äthiopischen, afrikanischen, chinesischen, japanischen, griechischen u. a. Handschriften auseinandersetzt. Außerdem würde dies die Erforschung und den Unterricht der armenischen Sprache, Literatur und Kultur fördern.

Das Land Sachsen-Anhalt ist seit 1995 federführend für die Bundesrepublik Deutschland und im Auftrag der Bundeskultusministerkonferenz für die Kultur- und Wissenschaftsbeziehungen mit der Republik Armenien zuständig. Ein entsprechendes Kulturabkommen regelt diese Beziehungen. In diesem Rahmen wurde die gemeinsame deutsch-armenische Publikation “Schriftkunst und Bilderzauber”: Eine deutsch-armenische Festgabe zum 500. Jubiläum des armenischen Buchdrucks“ (Jerewan, Voskan-Jerewantzi-Druckerei 2012) vorbereitet, die einen Ansatz zu diesem Vorhaben darstellt, das zur Erhaltung des armenischen Kulturerbes in der Bundesrepublik Deutschland einen Beitrag leisten soll.

Einen ähnlichen Antrag zur Armenologie in Deutschland im Bereich der Kunstwissenschaft hat auch der UNESCO-Lehrstuhl für armenische Kunstgeschichte an der Staatlichen Universität Jerewan (Partneruniversität der Universität Halle-Wittenberg seit 2008) gestellt. Es ist bekannt, dass viele führende Kulturschaffende Armeniens (z.B. Maler) im 19./20. Jh. an den Universitäten Deutschlands studiert und gearbeitet haben. Ihre Kunstwerke befinden sich in den Kunstsammlungen deutscher Museen und Galerien. Sie warten ebenfalls ihrer wissenschaftlichen Erschließung.

Dieses Jahr sind es genau 100 Jahre, dass mehr als 100 armenische Handschriften, die den Bestand der heutigen Tübinger Handschriftensammlung bilden, aus Tbilissi in Deutschland eintrafen. Diese abenteuerliche Aktion war dank der Bemühungen des Alttestamentlers Prof. Paul Alexander Vetter (1840-1906), des Sprachwissenschaftlers Prof. Nikolaus Finck (1867-1910), des Theologen und Literaturhistorikers Dr. Levon Gjandschezian und des Oberbibliothekars Karl Geiger sowie dank der großzügigen Spende des Fabrikanten Ernst Sieglin aus Stuttgart möglich geworden. Der Grundstock des Katalogs wurde schon in demselben Jahr, in den Herbstferien 1904 durch dieses Team geschaffen, dem auch Frau Gjandschezian, die Schwester von Nikolaus Finck angehörte.

Heute sei dieser Mitstreiter für die Pflege der armenischen Kultur in Deutschland in dankbarer Erinnerung gedacht. Möge ihre wertvolle Arbeit fortgesetzt werden.

ԱՐՄԵՆՈՒՆԻ ԴՐՈՍՏ-ԱՐԳԱՐՅԱՆ

Հայ մշակութային ժառանգությունը Գերմանիայում և նրա պահպանումը

Հայ տպագրության 500-ամյակին նվիրված գերմանական ցուցահանդեսների ընթացքում, որոնք Հալլեի համալսարանի և Բեռլինի Պետական գրադարանի նախաձեռնությամբ և համագործակցությամբ 2012/2013 թվականներին տեղի ունեցան Հալլեում (Արվեստի ֆորում) և Մայնցում (Գուտենբերգի թանգարան), ծագեց Գերմանիայում պահպանվող հայկական ձեռագրերի թվայնացման գաղափարը, քանզի ցուցադրված նմուշների մեծ մասը պատկանում էր գերմանական գրադարաններին և ձեռագրական հավաքածուներին:

Գերմանիայի հայկական ձեռագրերը ցուցակագրել և հրատարակել է Մյունխենի համալսարանի արևելագիտության պրոֆեսոր Յուլիուս Ասֆալզը 1962 թվականին Գյոթինգենի Գիտությունների Ակադեմիայի արևելյան ձեռագրերի ցուցակագրման ծրագրի համատեքստում:

Այդ աշխատանքի ընթացքում Ասֆալզը հիմնվել է իրենից առաջ լույս տեսած Բեռլինի Պետական գրադարանի, Մյունխենի Բավարական Պետական Գրադարանի և Թյուրինգենի համալսարանի գրադարանի ձեռագրացուցակների վրա, որոնք կազմել են Նիկոլայոս Քարամեանցը (1888), Գրիգոր Գալեմբեարը (1892), Նիկոլաոս Ֆինկը և Լևոն Գեանջեցեանը (1907):

Ասֆալզի հրատարակությունից մոտ 50 տարի անց Վյուրցբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր Քրիստիան Հաննիկի նախաձեռնությամբ ստեղծվեց մի նոր ծրագիր՝ եղած ձեռագրացուցակներն 120 պատկերազարդ հայ ձեռագրերի նկարազրույթյամբ ամբողջացնելու և ժամանակակից մեթոդներով արդիականացնելու ուղղությամբ:

Գերմանիայի 22 քաղաքներում (Բեռլին, Թյուրինգեն, Մյունխեն, Հալլե, Լայպցիգ, Յենա, Մարբուրգ, Նյուրնբերգ, Շտուտտգարտ ևն) այժմ պահպանվում են մոտ 340 հայկական ձեռագրեր, որոնցից մոտ 30-ն ընդգրկված չեն վերոհիշյալ հրատարակություններում:

2014 թվականի սեպտեմբերի 15-ին իր Գերմանիա կատարած պաշտոնական այցի ընթացքում ՀՀ գիտության և կրթության նախարար Արմեն Աշոտյանը բարձրացրեց հայ մշակութային ժառանգության պահպանման հարցը Գերմանիայում, ընդգծելով մասնավորապես հայկական ձեռագրերի թվայնացման անհրաժեշտությունը, որը զարկ կտա նաև հայագիտության զարգացմանը այդ երկրում: Պատահական չէ, որ տեղի հայ ձեռագրերի ուսումնասիրությունը դուրս է մնացել Համբուրգի համալսարանում գործող «Ասիայի, Աֆրիկայի և եվրոպայի ձեռագրական մշակույթներ» կենտրոնի համապատասխան ծրագրից:

Հայաստանի Հանրապետության և Սաքսոնիա-Անհալտ երկրամասի մշակույթի նախարարությունների պատվերով հրատարակված «Գրչարվեստ և պատկերների հմայք» հոբելյանական հրատարակությունը՝ նվիրված հայ գրքի 500-ամյակին (Արմենուհի Դրոտ-Աբգարյան և Մելինե Փեհլիվանյան, Երևան 2012) կարող է կարևոր ազդակ ծառայել այս ձեռնարկի խթանման ուղղությամբ:

Գերմանիայի թանգարանների և պատկերասրահների հավաքածուներում գտնվում են նաև տեղում ուսանած կամ ապրած հայ նշանավոր նկարիչների ստեղծագործություններ, որոնք ևս սպասում են իրենց ուսումնասիրողներին:

Այսօր, ուղիղ 100 տարի առաջ, հայագիտության երախտավորներ Պաուլ Ալեքսանդր Ֆետտերի, Նիկոլաոս Ֆինկի և Լևոն Գեանջեցեանի, ինչպես նաև Թյուրինգենի գրադարանի գլխավոր գրադարանավար Կարլ Գայգերի և Շտուտտգարտցի ֆարբիկանտ էռնստ Զիգլինի ջանքերի ու ֆինանսավորման շնորհիվ Թյուրինգեն ժամանեցին 100-ից ավելի հայկական ձեռագրեր Թրիլիսից, որոնք անմիջապես ցուցակագրվեցին նույն թվականի աշնանը:

Նշելով այս նվիրյալների հիշատակն ու բարձր գնահատելով նրանց վաստակը հայ ժառանգության պահպանման գործում Գերմանիայում, մաղթենք, որ նրանց արժեքավոր աշատանքն իր շարունակողները գտնի: